

Is Alexandrijnse poëzie nog genietbaar ?

door

PROF. DR. H. VAN LOOY *

Verleden jaar werd te Vergina bij Edessa, het antieke Aigai, in Makedonië, een koningsgraf ontdekt dat met een zekere waarschijnlijkheid kan geïdentificeerd worden met het graf van Philippos II, de vader van Alexander de Grote. Hij was vermoord door een van zijn lijfwachten, een zekere Pausanias, na een nogal gore en gecompliceerde homofiele relatie, waarschijnlijk met medeweten van zijn zoon en vooral op aanstoken van zijn vrouw Olympias. Zij was de eerste van de reeks weliswaar zeer begaafde, maar tevens steeds intrigerende prinsessen en vorstinnen die hun stempel drukten op de Hellenistische tijd, waarvan Kleopatra de laatste was. In de zomer van dit jaar (1978) ontdekten men in dezelfde buurt een ander graf, waarschijnlijk dat van Antigonos Gonatas, de zoon van Demetrios Poliorketes en stichter van de nieuwe blijvende dynastie van Makedonische vorsten, die over Griekenland en Makedonië zouden blijven heersen tot de slag van Pydna in 168 hun gebied deed opgaan in het Romeinse Rijk, toen in volle uitbreiding. Ongeveer vijftig jaar na de dood van Alexander de Grote (Babylon 323) was de toestand genormaliseerd en was zijn indrukwekkend rijk opgedeeld tussen de opvolgers van de tweede generatie: Ptolemaios in Egypte, Antiochos in Klein-Azië en het Oosten, Antigonos Gonatas in Griekenland en Makedonië. Nog twintig jaar later slaagden enkele hogere officieren erin zich onafhankelijk te maken van Seleukos en ontstond het territoriaal kleine, maar cultureel belangrijke rijk van Pergamon met de dynastie van de Attaliden.

Niet alleen de landkaart was hierdoor grondig gewijzigd maar zelden in de geschiedenis is het aanschijn van de cultuur en zijn de sociologische fundamenteën dermate snel veranderd als in die korte tijdspanne. Het belangrijkste nieuwe element was de opkomst van de stad, beter de grootstad, met een sterk modern-stedelijk

* Deze lezing bedoeld voor niet-classici wil enkel een algemeen beeld schetsen. De bibliografie blijft derhalve uiterst beperkt. Voor Aexandrie cfr. nu het overrijke werk van P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford, 1972, 3 delen. Voor een algem. cultuurgeschiedenis: C. Schneider, *Kulturgeschichte des Hellenismus*, München, 1967, 2 delen. Voor een beter begrijpen van de Alexandrijnse poëzie zijn naast het oudere werk van A. Körte-P. Händel, *Die Hellenistische Dichtung* (Stuttgart, 1960²), de talrijke artikels van G. Giangrande van grote betekenis.

karakter ; bovendien niet de natuurlijk gegroeide stad, maar de bewust en opzettelijk gestichte stad als gevolg van de beslissing van een heerser. Dit geldt alleszins voor de drie belangrijkste hellenistische cultuurcentra nl. Alexandrië, Antiochië op de Orontes en Pergamon. Culturele continuïteit is alleen te Athene nawijsbaar voor het drama en de wijsgerige scholen en in mindere mate te Syracuse en te Rhodos. Een tweede kenmerk van deze nieuwe steden is de heterogene samenstelling van de bevolking, waarbij dient opgemerkt dat de heersers veeleer een beperkte apartheidspolitik volgden of gedoogden, dan te streven naar een etnische integratie. In Antiochië weerspiegelde de etnische verscheidenheid zich zelfs in de bouw van de stad en ook in Alexandrië schijnen de inwoners vaak in hun eigen etnische wijken te wonen, een verschijnsel dat wij trouwens kennen uit de grote moderne steden vooral in de Verenigde Staten, maar op kleine schaal eveneens constateren met de gastarbeiders in onze steden.

In dit milieu bloeide een voor Griekenland nieuwe literatuur op, nieuw van inspiratie maar zonder te breken met de bestaande tradities, vooral dan van formeel standpunt uit. Alleen de taal van het proza kende een vrij vlugge verschuiving en het ionisch-attisch van de klassieke tijd evolueerde snel naar de hellenistische koine, het Algemeen Beschaafd Grieks van die tijd. Veel later, nl. op het einde van de eerste eeuw en in de loop van de tweede eeuw na Kr. werd dit geëvolueerd Grieks miskend en veroordeeld waardoor een zeer aanzienlijk deel van de prozaliteratuur verdwenen is. Alle historische genres bloeiden op, iets waartoe de betovering van Alexanders persoonlijkheid en van zijn verre veroveringen in aanzienlijke mate bijdroeg ; maar ook de algemene geschiedenis en meer nog de lokale geschiedschrijving trokken talrijke beoefenaars aan. Algemeen mag men stellen dat de wetenschappen een zeer hoge bloei bereikten vooral in de eerste periode ; na een eeuw van zeer grote creativiteit trad echter vrij vlug een periode in waarin compileren en resumeren hoogtij vierden.

Ons interesseert thans alleen de poëzie die men aanduidt met het epitheton hellenistisch of alexandrijns ; *hellenistisch* ter onderscheiding van helleens en met een bekrompen bijmaak van post-klassiek, als men de klassieke poëzie beperkt tot de producten van de 5e en 4e e., *Alexandrijns* omdat de koryfeeën van deze poëzie allen op een of andere wijze met Alexandrië te maken hadden. Hun grootmeester en leidinggever was Kallimachos van Kyrene (Lybië) die na een korte opleiding in zijn geboortestad zijn leven doorbracht te Alexandrië in de schaduw van het paleis van de Ptolemaiën.

Voor niet-classici moet ik hier enkele namen terug in het geheugen oproepen. Kallimachos van Kyrene vermeldde ik zopas als theoreticus van de typisch Alexandrijnse poëzie¹: uitnemend geleerde, auteur van een mateloos uitgebreide, encyclopedisch opgevatte katalogus van alle beroemde auteurs, van een hele reeks wetenschappelijke prozawerken op diverse gebieden en van een aantal dichtwerken, waaronder de zes godenhymnen, een verzameling stichtingsverhalen van beroemde steden, puntige epigrammen en epyllia, epische gedichten in klein formaat en beperkt van onderwerp voor zover men ze vergelijkt met Homeros. Zijn wetenschappelijk oeuvre is op onbeduidende fragmenten na, verloren gegaan, de hymnen en een beperkt deel van de epigrammen (63) zijn via de traditionele weg bewaard gebleven. Van de *Aitiaï* en het epyllion *Hekale* kunnen we ons een min of meer duidelijk beeld vormen dankzij een aantal papyri.

Vaak wordt Apollonios van Rhodos in feite afkomstig van Alexandrië, als Kallimachos grootste tegenstander en persoonlijke vijand gebrandmerkt, maar meer recente studies relativieren in grote mate deze opvatting². Ook hij was een groot geleerde die op zeer gevarieerde wijze deze hoofdzakelijk filologische geleerdheid wist te verwerken zelfs op een voor ons soms moeilijk naspreekbare wijze in zijn groot-epos de *Argonautika*, waarin de wonderbare tocht van het Argo-schip op zoek naar het gulden vlies beschreven wordt. Wonderbare tocht inderdaad, wanneer men hem op een landkaart projecteert: Jaso en zijn gezellen slagen er nl. in via de Donau de Adriatische zee te bereiken om vandaar de Po op te varen en langs het meer van Genève en de Rhône de Middellandse Zee op te stevenen. Zijn epos is volledig bewaard en laat toe de enorme invloed te meten die van het Alexandrijnse epos heeft ingewerkt op Vergilius en zijn epigonen.

Als derde zeer belangrijke dichter, ja, als men het Nachleben bekijkt, wellicht de belangrijkste, figureert daar Theokritos van Syracuse, voor ons bij een eerste kennismaking de meest genietbare, alomt geprezen als uitvinder, *prōtos heuretēs*, van de bukolische poëzie, maar in feite veel meer dan dat. Naast deze drie verdient een hele pleiade van epigrammendichters vermeld te worden: Alkaios van Messene, Antipatros van Sidon, Anyte van Tegea, Asklepiades van Samos, Dioskorides, Leonidas van Tarente, Poseidippos van Pella e.a. Dichters als de didacticus Nikander van

1. Voor Kallimachos z. nu A. D. Skiadas, *Kallimachos*, Darmstadt, 1975 (Wege der Forschung, 296) met goede bibliografie; men voege toe H. Herter, RE Suppl. XIII s.v. Kallimachos (1973, kol. 184-266).

2. Zie nu o.a. J. K. Newman, *Callimachus and the epic*, in: *Serta Turyniana. Studies in Greek Lit. and Palaeography in honor of Alexander Turyn*. Urbana-Londen, 1974, blz. 342-360.

Kolophon (bij Izmir) auteur van twee leerdichten over slangenbeten en tegengiften, of als Lykophon wiens zogeheten drama *Kassandra*, zogeheten want bestaande uit één lange monoloog, reeds in zijn eigen tijd een gedegen commentaar behoeftte omwille van de duistere opeengepropte eruditie, laat ik onbesproken. Dergelijke werken kunnen alleen de stelling van de genietbaarheid van de Alexandrijnse poëzie ontcrachten !

Deze poëzie is integendeel interessant en in grote mate ook voor ons nog genietbaar mits de juiste wellicht wat aangepaste, mentale instelling. Ze is interessant in drie opzichten : sociologisch, formeel literair en historisch. Met dit laatste bedoel ik dan het uitzonderlijk sterke Nachleben, dat ze gekend heeft te Rome en via Rome op de West Europese literatuur. Wij krijgen hier voor de eerste maal in de westerse wereld een poëzie die essentieel gebonden is aan de *grootstad* en hierdoor in zeer sterke mate bepaald wordt. De Griekse *polis*, een homogeen sterk gebonden geheel, jaloers op haar stamzuiverheid, met deelneming van alle burgers, voor zover zij dit wensten, aan het openbare leven, had definitief afgedaan. In de plaats komt de grootstad, conglomeraat van verschillende bevolkingsgroepen, kunstmatig aangelokt, sterk gecentraliseerd, waarbij alle macht samengetrokken wordt in het koninklijk paleis. De Attaliden uitgezonderd, stammen alle regerende families van de Makedonische adel en de hogere officieren uit het gevolg van Alexander de Grote. De Attaliden waren „parvenus among the Hellenistic Kings, Greek middle class intruders” zoals M. Cary het kernachtig uitdrukt³. Hun paleis – zo vertellen het de ruïnes – was bescheiden, maar in hun stad Pergamon, een van de fraaiste steden uit de oudheid, bereikten de beeldhouwkunst en de monumentale architectuur een enorme bloei, getuige vb. het Zeus-altaar in het Pergamon-museum te Berlijn. De literatuur bloeide er echter veel minder en wat aan poëzie is teruggevonden op steen, is de beitel niet waard.

Welke zijn nu de gevolgen van het grootstad-leven op de poëzie ? In de eerste plaats richt deze zich niet langer tot de ganse bevolking zoals dat het geval was in de Klassieke tijd toen bv. alle Atheners levendig geïnteresseerd waren in de opvoeringen van de tragedies en komedies, maar ook in de uitvoeringen van ingewikkelde en naar ons gevoel eerder hermetische koorzangen, allemaal ondergebracht in wedstrijden die steeds een religieuze oorsprong hadden. Deze godsdienstige basis en de daarmee samenhangende religieuze beleving ontbreken vanaf nu en dit geldt m.i. ook voor

3. M. Cary, *A History of the Greek world*, London, 1959, blz. 255 ; zie ook H. Van Looy, *Apollonis, Reine de Pergame*, in *Ancient Society* 7 (1976), blz. 151-165 en E. V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, Ithaca, 1971².

de hymnen van Kallimachos. Het wordt nu duidelijk de poëzie van een intellectuele elite, een min of meer gesloten cenakel dat floreert in de schaduw en dankzij de gunsten van het paleis en opbloeit in de kring van geleerden die verbonden was met de bibliotheek van Alexandrië. De idee zelf van de bibliotheek was niet volledig origineel, maar werd sterk geïnspireerd door de werkzaamheden van Aristoteles en zijn school in het Lykeion te Athene. De overkomst van Demetrios van Phaleron was er trouwens niet vreemd aan. De belangrijkste dichters waren vaak geleerden die zelf historisch-filologische opzoekingen deden inzake oude verhalen of varianten op de teksten o.a. van Homeros. In die tijd ontstaan verzamelingen van zeldzame lokale sagen of van thematische geordende verhalen en de dichter put daaruit om zijn eruditie ten toon te spreiden. Groots opgezette lexikografische verzamelingen komen in trek naast etymologika en encyclopedisch gerichte werken. Dit leidt dan weer tot het preferentieel gebruik van zeldzame, oude of dialektale woorden of het gebruik van een woord in zijn etymologische betekenis of wat men daarvoor aanzag. Helemaal nieuw was dit niet, want de drie tragici bieden hiervan heel wat voorbeelden die dan weer speciaal voor Euripides, de spot- en lachlust van Aristophanes opwekten⁴. Wel gebeurt het nu systematischer. Wat vroeger een eerder zeldzame Spielerei was, is nu in. Daarbij komt nog dat het voor ons soms moeilijk is bepaalde gevallen te achterhalen omdat de teksttraditie vaak regulariserend en normaliserend is opgetreden. Als een zeldzaam woord toevallig verklaard werd door een interlineaire glosse met dezelfde metrische waarde, was het gevaar groot, dat een minder bevoegde kopiist de glosse in de plaats van het zeldzame woord zou schuiven. Dergelijke praktijken als het gebruik van zeldzame in onbruik geraakte woorden, verhogen naar ons gevoel wellicht niet de poëtische waarde van een tekst, maar toch kon in vele gevallen het juist gebruik van een bewust gekozen woord de evokatieve waarde van een vers fel verhogen. Daaraan wordt dan het genoegen van het ontrafelen en ontdekken gekoppeld wat zeer zeker in de literaire clubs van die tijd (en niet alleen van die tijd, men denke aan onze rederijkers!) geapprecieerd werd. In een uitstekend artikel heeft G. Giangrande, wiens verdiensten op het gebied van de hellenistische poëzie van buitengewoon gehalte zijn, er op gewezen dat „Hellenistic epic poetry consists in the manipulation and interpretation on the part of the Hellenistic poet of Homeric

4. Zie hierover o.a. H. Van Looy, *Paretymologiei ho Euripides*, in *Zetesis, Album amicorum E. de Strycker*, Antwerpen, 1973, blz. 345-366 en id., *Figura etymologica et Etymologie dans l'œuvre de Sophocle*, in *Museum philologum londiniense* 1, 1975, blz. 109-119.

linguistical material" ⁵. Het is inderdaad zo dat de Alexandrijnse dichter steeds in grote mate en soms uitsluitend grammatikos was. Uit zeer veel gegevens blijkt verder dat Homeros centraal stond in de Alexandrijnse bibliotheek. Het publiek dat de dichters wensten te bereiken was al even geïnteresseerd en beslagen in de homerische dictie. Hiermee hangt trouwens het feit samen dat in deze periode veel dichters de epische toer opgaan. Er is immers niet alleen de boven geciteerde Apollonios, maar ook Kallimachos zelf beoefent het epische genre en zo doet bv. ook Rhianos van Kreta die zijn stof zocht in plaatselijke heroënsagen. G. Giangrande gaat zelfs zover te spreken van een liefde-haat verhouding tussen de hellenistische dichters enerzijds en Homeros anderzijds, waarbij de eersten door hun gevarieerde *imitatio*-techniek hoofdzakelijk eigen originaliteit willen demonstreren. Er is inderdaad nooit *slaaftse* nalvolging, wel *imitatio cum variatione* waarbij in de ogen van dichter én publiek de *variatio* het belangrijkste was. Is de *variatio* volledig doorgetrokken, dan wordt het *oppositio in imitando*. De kunst kan bestaan in het smeden van nieuwe woorden maar dan volgens homerische principes. Homeros bezigt veel abstracta op *-iē*, Apollonios gebruikt hetzelfde recept om er een stel bij te vormen; idem voor abstracta op *-syne*. Wat bij Homeros een *hapax eiremenon* is, komt bij Apollonios verscheidene malen voor. Hetzelfde geldt voor bepaalde syntaktische varianten en voor homerische *unica* in het algemeen. Homeros zegt *eurea nōta thalassēs*, de brede ruggen van de zee voor de deining, Apollonios transponeert het zeer gevat op de noordafrikaanse woestijn *nōta chihonos*: de brede ruggen van de aarde ⁶. Nu zal men hier opwerpen en wellicht terecht vanuit het standpunt van de geïnteresseerde leek, dat deze filologische Spielereien het poëtisch genot van de lectuur van Apollonios niet verhogen. Op gevaar af de logica in mijn betoog te verstoren, schakel ik hier enkele andere overwegingen in die rechtstreeks met Apollonios te maken hebben en de moderne lezer wél aanspreken.

Het opkomen van het fenomeen van de grootstad – en Alexandrië was ook naar moderne maatstaven een grote stad: 5,6 km. lang op 1,5 km. breed volgens Strabo, in de vorm van een Makeдонische chlamys; in de 1e e. v. Chr. vermeldt Diodoros van Sicilië een bevolking van 300.000 vrije burgers wat ons voor de totale bevolking ver boven het miljoen brengt; het was bovendien een zeer mooie stad, aangelegd volgens het hippodamisch plan met hoofdstraten, die tot ca 30 m. breed waren, en die 's nachts

5. G. Giangrande, *Aspects of Apollonius Rhodius' Language*, in: *Papers of the Liverpool Latin Seminar*, 1976, blz. 271-291. Citaat blz. 271.

6. De voorbeelden uit het onder a.5 geciteerde artikel van G. Giangrande.

verlicht werden, gesierd door vele paleizen en openbare gebouwen terwijl uitgebreide parken voor groen zorgden – het opkomen van dergelijke grote steden werkte op zijn beurt de kleinschaligheid in de hand. De Griek die in de klassieke tijd nooit thuis was tenzij om te slapen, hecht nu veel meer waarde aan zijn huis, zijn tuin, zijn bloemen, zijn huisdieren. De intimistische kant van het leven doet zich meer gelden, de plastische kunsten en de talrijke epigrammen bewijzen dit ten overvloede. Ook het *verisme* doet zijn intrede zowel in de literatuur als in de plastische kunsten. De kunstenaar poogt wat in se banaal of lelijk is door verfijnde voorstellingskunst mooi te maken ; de tegenstelling vorm-inhoud weet hij te sublimeren. Iedereen kent het beeld van de dronken oude vrouw met de wijnkruik op de schoot, een thema dat ook in de epigrammen voorkomt. Dat intimistische, het doordringen tot de huiskamer waardoor verfijnde genre-stukjes ontstaan, treffen we zelfs in het epos van Apollonios aan. Ik denk hier aan het bezoek dat Hera en Pallas brengen aan Aphrodite. Homeros dichtte zo'n vertederende scène in het onderhoud van Hektor en Andromache, waarbij de kleine Astyanax bang is voor de glanzende helm en de wuivende helmboos van zijn vader. Maar nu bij Apollonios (*Argonautika* III 36 vlg.) verschilt de toon grondig terwijl een sterke ironie alles doordrenkt.

In dit tafereel zoeken Pallas Athena en Hera naar een middel om Jason aan het zo begeerde gulden vlies te helpen. Beide godinnen denken aan dezelfde oplossing maar durven ze eerst niet te verwoorden nl. Aphrodite vragen om Medea, de dochter van Aetes, in wiens rijk het gulden vlies zich bevindt, verliefd te maken op Jason. Hera spreekt het verlossende woord en beide godinnen begeven zich naar Aphrodite. Het onthaal is erg ironisch : „Lieve vriendinnen, wat voeren jullie eigenlijk in de zin, welk verlangen bracht jullie na zo lange tijd hierheen ? Wat komen jullie nu doen ? Vroeger kwamen jullie niet vaak : jullie zetelen immers zeer hoog in de kring van godinnen”. Hera voelt de spot maar stelt zonder verdere omwegen de vraag. Aphrodite antwoordt ontwijkend onder verwijzing naar haar zoontje Eros, een stoute en lastige rekel, nukkig en ongehoorzaam. Wellicht, zegt ze, zou ie gemakkelijker luisteren naar de twee streng uitzierende godinnen. Hera troost haar met de woorden dat ze zich geen zorgen hoeft te maken : zoiets groeit er wel uit ! Aphrodite gaat op zoek en vindt zoonlief in de tuin van de Olympos, waar hij met gouden bikkels speelt samen met Ganymedes, mooi wel maar wat dom. Ze spreekt hem aan met „niets-nut” en „slungel” en belooft hem ten einde raad een gouden bal die Hephaistos ooit voor de kleine Zeus had vervaardigd. Zoals alle kleine kinderen wil Eros de bal onmiddellijk... Epische groots-

heid, religieuze zin zijn hier volkomen zoek. In de plaats treedt een fraai genrestukje vol verfijnde psychologische observatie: drie dames uit de betere Alexandrijnse kringen die over hun respectieve kinderen spreken en ervaringen uitwisselen. Dat de *poeta doctus* die Apollonios steeds blijft, even om de hoek komt kijken bij de korte, maar zeer kunstig-ingewikkelde beschrijving van de gouden bal, die het heelal voorstelt, hoeft geen betoog. Het nauwkeurig beschrijven van kunstige voorwerpen, de zogen. poëtische *ekphrasis*, behoort immers tot de geliefkoosde themata van de Alexandrijnse dichters. Ook hier was Homeros vooropgegaan met de beschrijving van Achilleus' schild (*Ilias* XVIII).

Het intimistische genrestuk en in het algemeen het zoeken naar poëtische vernieuwing vinden we ook terug bij Kallimachos, de archegeet van de Alexandrijnse poëzie. Als eerste in de Griekse poëzie verkondigde hij een eigen literair programma in de „Proloog tot de Telchinen” eigenl. nogal boosaardige en jaloerse kobolden, waarmee hij naar zijn literaire tegenstanders verwijst. Wat hij verkondigt, is de moeite waard. Eerst citeert hij de kritiek van de Telchinen: „De Telchinen onwetenden die de gunsten der Muzen niet kennen, hekelen mij omdat ik geen lang doorlopend gedicht voltooi in vele duizenden verzen, gewijd aan koningen of heroën, maar integendeel ... mijn vers slechts uitspin over een kleine omvang. Tot de Telchinen zeg ik het volgende: ik was en ben een dichter van weinig verzen ...” Daarna spot hij met de traditionele themata van de epische dichters en vervolgt: „Oordeelt over het kunstproduct volgens de normen van de kunst, niet volgens de Perzische reuzenmijl en verwacht van mij geen dreunend lied: donderen is mijn regel niet, wel die van Zeus. En dat is allemaal waar. Toen ik nl. voor het eerst een schrijftabletje op mijn knieën lei, zei Apollo Lykios (de beschermgod van *zijn* Kyrene!) tot mij: mijn beste zanger, mest voor 't offer vet het beest, maar hou de Muze slank van leest! Ook dit nog vraag ik je met aandrang: betreed slechts die paden die wagens niet berijden, men je wagen niet langs dezelfde sporen als de anderen noch langs een brede, drukbereden baan ...” Het programma is duidelijk geformuleerd en het poëtisch werk beantwoordt hieraan ten volle. Aansluitend bij het intimistische karakter dat ik vroeger vermeldde, verwijs ik meer speciaal naar zijn epyllion *Hekale*. Welke zijn dan de verschillen met een groot-epos als dat van Apollonios? Ten eerste is het relatief kort, hoewel toch een duizendtal verzen of zelfs iets meer, maar en dit is het belangrijkste, het vormt een afgesloten geheel, een volmaakt verhaal op zichzelf. En dan, wat is daarbij het „onbetreden pad”? Het thema is ontleend aan de heldendaden van Theseus: de gevangenneming van de stier van Marathon die

de landstreek verwoestte. Het originele nu ligt hierin dat de hoofdfiguur *niet* Theseus is, maar wel het oude vrouwtje Hekale bij wie hij tijdens storm en ontij onderdak vindt. Uit de bewaarde fragmenten blijkt vooral de zorg waarmee het huiselijk tafereeltje getekend werd, dat de dichter duidelijk belangrijker achtte dan de epische gevangenneming van de stier. Wie zich de moeite getroost de fragmenten na te lezen, zal niet zonder enige verwondering constateren dat de verzen onder licht gevarieerde Latijnse vorm terugkeren in het veel gelezen verhaal van Philemon en Baucis van Ovidius. Maar ook hier is de *poeta doctus* duidelijk herkenbaar in de aitiologische verklaringen die ingelast werden o.a. voor de *phyllobolia*, nl. de gewoonte om overwinnaars in de spelen te bestrooien met bladeren of bloemen. Het hele epyllion is trouwens één lange aitiologische verklaring voor de cultus van Hekale te Marathon.

Kallimachos paste zijn literaire theorieën ook toe in zijn fraaie godenhymnen, die alleen qua vorm te vergelijken zijn met de homerische godenhymnen. Religieuze inspiratie kan ik er niet in vinden, hoewel de beginverzen wel een religieuze sfeer oproepen. Maar wat te denken als hij in de Zeus-hymne zegt: „Hoe moeten we hem nu bezingen als Zeus van de Dikte-grot (op Kreta) of van de Lykaion-berg (in Arkadië): want zijn afkomst is omstreden!” De *poeta doctus* dwingt hem dan het weinig bekende geboorteverhaal uit Arkadië te verkiezen. De korte hymne eindigt bovendien met een kunstig ingewerkte lof van zijn beschermheer Ptolemaios Philadelphos. Over het geheel hangt onmiskenbaar een zachte ironie die alles humorvol relateert. Humor treft men vooral aan in de zesde hymne ter ere van Demeter. Ook hier een religieus begin dat de beproevingen van Demeter oproept na het verdwijnen van haar dochter Kore, maar v. 17 geeft reeds een kentering aan: laat ons niet bezingen wat bij Demeter tranen uitlokte... Zo volgt op de korte threnodie, eerder een geestige Dorische komedie, hoe nl. Erysichthon door Demeter om zijn brutaliteit gestraft werd met een onverzadigbare honger. Ook hier weer het doordringen in de huiselijke sfeer. Alle excuses worden opgesomd die zijn moeder moet verzinnen omdat de zoon, duidelijk voorgesteld als een bedorven kind, altijd maar zit te slokken en op geen enkele invitatie kan ingaan: „Ach sukkel in je kinderliefde, zegt de dichter, wat al leugens heb je niet uitgevonden, moedertje”, terwijl de vader weeklaagt over de ravages die zijn zoon aanricht in zijn voorraadschuren en stallen „Leeg zijn mijn schuren, leeg mijn stallen. Niets hebben de koks gespaard; de muilieren haalden ze van onder het wagenjuk; de koe heeft hij opgevreten, die zijn moeder fokte voor Hestia, én het renpaard én het strijdros,

ja zelfs de poes, de schrik van de kleine muizen". Terecht betitelt McKay deze godenhymne als een *Callimachean Comedy*⁷. Om Kallimachos als *poeta doctus* te illustreren zou ik enkele epigrammen moeten analyseren. Maar hiervoor ontbreekt niet alleen de tijd, maar te veel elementen gaan in vertaling hopeloos verloren: de gezochte woordplaatsing, de uitgelezen woordkeuze, het strenge en toch sierlijke metrum, de allusieve stijl, de muzikaliteit van het hele vers...

Een ander gevolg van het leven in de grootstad, dat eveneens zijn weerklank heeft gevonden in de literatuur is de vrij plots opkomende belangstelling voor de natuur. Ik vermeldde reeds de tuinen en de parken te Alexandrië; ook kunstmatige grotten werden aangelegd, mede gesuggereerd door de grotbeschrijvingen uit de Odyssee – ik denk hier meer in het bijzonder aan de grot van Kalypso (*Od.* V, 55 vlg.). Te Alexandrië bouwde men het Paneion, een uitkijktoren met rotsen, een soort van mini-Lykabetos; verder werden botanische tuinen aangelegd en dierenparken waarin uitheemse dieren gehouden werden. De grootstad veroorzaakte heimwee naar het buitenleven dat vanzelfsprekend geïdealiseerd werd. Zo bloeide de bukolische poëzie op, die voor de ontwikkeling van de Westeuropese letterkunde van zulke enorme betekenis is geweest. Volgens de meeste handboeken van Griekse literatuur heeft Theokritos deze poëzie „uitgevonden”, een stelling die ik niet onderschrijf. Uit verscheidene testimonia weten we dat reeds eeuwen voor hem de herders hun liederen hadden en dat naar aanleiding van bepaalde feesten ook zangwedstrijden werden ingericht, o.a. te Syracuse, waar Theokritos ca 310 geboren werd. Of dit feit zijn inspiratie stimuleerde, weten we niet. Zijn herders en herderinnen zijn ontegensprekelijk geïdealiseerd, zelfs in grote mate, maar zij blijven toch levendiger, frisser en natuurlijker dan in de latere imitaties. Er steekt in deze poëzie – en ik beperk me tot de louter bukolische idyllen – ongetwijfeld veel conventie. In de derde idylle, die ik verder bondig analyseer, transposeert hij zelfs een typisch stadsthema uit de erotische poëzie, het zogen. *paraklausithyron*⁸ in een landelijk kader. Dit kader is wat ik graag het „ideale Griekse landschap” noem, waarvan het concept opklimt tot de *Odyssee*: een grot, een klaterende rijkvloeiende bron, een bos peppels met ritselende blaren, een druivelaar, een weide met zacht gras waartussen hyacinten en viooltjes opbloeien, behoren

7. K. J. McKay, *Erysichthon. A Callimachean Comedy*, Leiden, 1962 (Mnemosyne Suppl. VII).

8. *Paraklausithyron*: het thema van de afgewezen minnaar die met tranen in de ogen een serenade brengt voor de gesloten deur van zijn hardvochtige geliefde.

tot de vaste rekwisieten⁹. De roofvogels „met brede wiekslag” die bij Homeros in de bomen nestelen, worden later vervangen door meer vreedzame soorten als distelvinken, geelgorsen, leeuweriken en nachtegalen, maar de essentie van dit landschap blijft de hele oudheid door niet alleen de dichters inspireren, maar ook de prozaschrijvers. Zelfs Plato schept bij het begin van de *Phaidros* genoeg in zulke landschapsbeschrijving. Dat we ditzelfde landschap later terugvinden in de pastorale roman van Daphnis en Chloë hoeft geen betoog: het is tegen dit volgens de seizoenen wisselend decor dat hun liefde zich parallel met deze seizoenen, ontwikkelt. De *poeta doctus* in Theokritos blijft present ook in het bukolische milieu, hetzij door allerlei allusies op Homeros of knip-oogjes naar de lezer of toehoorder hetzij in de kunstige beschrijving, de zogen. *ekphrasis*, van bepaalde voorwerpen.

Thema bij Theokritos is bijna steeds de onbeantwoorde liefde, die uitgewerkt wordt met verbazende variatie, ofwel de zangwedstrijd tussen herders waarbij de liefde secundair thema is. Tot de meest gewaardeerde en ontroerende poëzie behoort ongetwijfeld de tweede Idylle „De tovenares of de bereiding van de liefdedrank” waarin Simaitha, een meisje van Kos, samen met haar slavin Thestylis allerlei magische praktijken uitvoert om haar ontrouwe geliefde terug te winnen. In het tweede gedeelte dat door de refreinen een bijna balladeachtige vorm krijgt, vertelt ze dan aan Selene, de Maan, hoe ze verliefd werd en hoe het allemaal afgelopen is¹⁰. Andere idyllen typeren echter beter Theokritos als bukolische dichter. In dit verband zou ik ter illustratie kort de derde idylle willen bespreken omdat ze best de gevarieerde facetten van Theokritos' poëzie, zijn natuurlijkheid en gekunsteldheid in het licht stelt¹¹. Naar de vorm is deze idylle een *aubade* die een jonge herder brengt aan zijn geliefde Amaryllis die zijn liefde echter misprijzend afwijst. De eerste verzen schilderen de omstandigheden: hij vertrouwt zijn kudde toe aan de herder Tityros en richt zich dan tot Amaryllis die hij beschrijft als *parkyptoisia* (neerhurkend en glurend), een specifieke term voor het uitkijken naar een minnaar maar tevens alluderend op een in de hellenistische beeldhouwkunst bekend type van de „Hurkende Aphrodite”. Dan somt hij met lange onderbrekingen de geschenken op die hij wil geven in ruil voor haar gunsten.

9. Zie nu W. Elliger, *Die Darstellung der Landschaft in der Griechischen Dichtung*, Berlijn, 1975.

10. Metrische vertaling door E. A. Leemans in *Anamnesis, Gedenkboek Leemans*, Gent, 1970, blz. 49-59.

11. Voor de elfde idylle, cfr. H. Van Looy, *Mythologie in de Griekse letterkunde*, in: *Griekse mythologie*, Antwerpen, 1979, blz. 41-60.

Kijk, hier breng ik je tien appels ik heb ze daar getrokken
waar je 't mij vroeg ; en morgen breng ik je verse.

En dan even verder :

Je zult nog maken dat ik dadelijk die krans hier uiteenrafel,
die ik voor jou uit klimop, lieve Amaryllis, bewaar,
doorvlochten met bloemkelken en geurige eppe.

Dan dreigt hij met zelfmoord en bedenkt dat alle voortekens ongunstig waren, een gelegenheid voor de dichter om een aantal folkloristische gebruiken op het gebied van de mantiek te citeren.

Dan een laatste poging, een laatste geschenk :

Echt waar, ik bewaar voor jou nog een witte geit met twee jongen,
die ook het zwartbruine slavinnetje van Mermnon me
afbedelt ; ik ga ze haar geven, want jij bekijkt me toch maar
van heel hoog.

Een gunstig voorteken, het pinken van zijn rechteroog, doet hem besluiten toch zijn aubade te brengen. Hoe natuurlijk de stijl tot-nogtoe was, hoe gekunsteld wordt hij nu. Hier leeft even de *poeta doctissimus* zich uit en spot met de dichtersbende uit de grootstad. In zijn voortreffelijke commentaar op Theokritos beweert Gow¹² dat er weinig of geen verband is tussen de uiterst gekunstelde aubade en de rest van de idylle. Het tegendeel is waar : elk motief wordt terug opgenomen, de geschenken, de dreiging met zelfmoord, het (spottende) liefdeverdriet en de wanhoop van de herder, maar dan in een zo duistere vorm dat de verzen zonder commentaar onbegrijpelijk overkomen.

„Toen Hippomenes dan het meisje wou huwen
nam hij appels in de hand en liep de koers uit. De beruchte Atalanta
zag dat : hoe 'n waanzin greep haar aan en in welk een afgrond
van liefde stortte ze zich !

De waarzegger Melampoes ook bracht de kudde van Othrys
naar Pylos, zij koesterde zich weldra in Bias' armen,
de charmante moeder van de alwijze Alpheisboia.
En de mooie Kythereia, bracht de schapenherder in de bergen,
Adonis, haar niet tot zo'n overmaat van waanzin
dat ze hem zelfs na zijn dood niet van haar boezem kon scheiden ?
Benijden doe ik hem die een slaap zonder terugkeer slaapt,
Endymion ; benijden doe ik ook, lief meisje, Iasion,
die zoveel gunsten bekwam, die jullie echter niet zullen
vernemen, oningewijden !”

12. A. S. F. Gow, *Theocritus* I-II, Cambridge, 1950.

Nu ben ik me zeer goed bewust dat een dergelijke tekst, die in vertaling elke bekoorlijkheid mist, eerder afschrikt dan aantrekt. Hij is dan ook enkel bedoeld als illustratie van wat een *poeta doctus* (spottend) voortbrengt. Het eerste exemplum is nog min of meer duidelijk: Hippomenes wint de koers omdat hij Atalanta weet te verleiden met de gouden appels die hij van Aphrodite had gekregen. Zo wil ook de herder Amaryllis met zijn fris getrokken appels verleiden. Het tweede voorbeeld is een model van *arte allusiva*: de naam van de bruid, Pero, wordt niet eens vermeld maar moet de toehoorder of lezer afleiden uit de „charmante moeder van de alwijze Alphasiboia”. Om haar te winnen, moest Bias de runderen van Phylakos roven, wat zijn broer Melampoes voor hem deed¹³. De kudde runderen beantwoordt – niet zonder enige ironie – aan de geitjes die de herder aanbiedt. Het derde exemplum, de liefde van de ontroostbare Aphrodite voor Adonis, ook na zijn dood, alludeert op de zelfmoord waarmee de herder zijn geliefde chanteert. De vermelding van Endymion verwijst naar de laatste verzen van het gedicht waarin de herder aankondigt dat hij ter plaatse zal blijven liggen tot wolven hem zullen opeten. De laatste verzen van de aubade tenslotte alluderen op de liefde van Demeter voor Iasion en tevens op de hoop die de herder nog koestert. Het laatste woord *bebaloi*, oningewijden, reveleert duidelijk de ironie waarin het geheel baadt. Verre van het lied van de herder als onsamenhangend te beschouwen, meen ik dat het volkomen in de tekst geïntegreerd is op voorwaarde dat men zich verzoent met een bepaald aspect van de Alexandrijnse poëzie, nl. de geleerde gekunsteldheid.

13. Het volledige verhaal luidt in Apollodoros, *Bibl.* I 9. 12 als volgt:

„Bias wilde Pero, dochter van Neleus, huwen; daar er echter veel pretendents waren, zei Neleus dat hij haar zou geven aan wie hem de runderen van Iphikles zou brengen. Die bevonden zich te Phylake onder de bewaking van een hond, die mens noch dier kon naderen. Bias vroeg daarom hulp aan zijn broer Melampoes. Deze beloofde hulp maar verklaarde dat hij bij de diefstal zou betrapt worden en pas na één jaar gevangen te hebben gezeten de runderen zou buit maken. Na zijn belofte trok hij naar Phylake en werd daar zoals hij voorspeld had, betrapt en gevangen gezet. Toen het jaar ver voorbij was, hoorde hij houtwormen in het dak vragen (hij verstond nl. de taal van de dieren) hoeveel er van de balk al was opgegeten; waarop de anderen antwoordden, dat er nog maar heel weinig van overbleef. Daarop vroeg hij onmiddellijk om naar een andere cel overgebracht te worden en kort daarop stortte inderdaad de eerste cel in. Vol bewondering constateerde Iphikles dat hij een voortreffelijk waarzegger was, liet hem vrij en vroeg hoe zijn zoon kinderen kon krijgen ...”. In ruil voor de goede raad krijgt Melampoes dan de runderen en Bias zijn zin!